

Предраг Лозо*

Републички центар за истраживање рата,
ратних злочина и тражење несталих лица

Оригинални научни рад

УДК 930.25:930.85]:341.485

DOI 10.7251/SIC2205162L

„КАКО ЈЕ МОГУЋЕ?“ - ГОЛДХАГЕН ДЕБАТА 25 ГОДИНА КАСНИЈЕ У ЈАВНОЈ СВИЈЕСТИ, ИСТОРИОГРАФИЈИ И КУЛТУРИ ПАМЋЕЊА

Апстракт: *Изучавање ратних злочина, поготову мотивације за њихово чињење, веома је сложена област. Једно од основних питања јесте „како је могуће“ да се догоде сурови злочини. Године 1996. објављена је књига Данијела Јоне Голдхагена, америчког социолога јеврејског поријекла, под називом „Хитлерови добровољни целати: обични Немци и Холокауст.“ Голдхаген у овој књизи суштински не говорио о нацистима злочинцима, него о „Нијемцима злочинцима“ везаним за посебну врсту елиминационистичког антисемитизма укоријењеног у „њемачком културном моделу“. То је са собом носило оптужбе критичара о промовисању колективне кривице. Циљ рада је да се сагледа како је текао историјски и контекстуални развој те дебате и како су теоријска питања везана за њу утицала на посматрање Геноцида над Србима у НДХ. Све чешћа колективизација кривице, последије „ратова за југословенско наслеђе“, у савременом дискурсу Њемачке и Запада, у којем се та кривица по правилу везује за Србе, показује поразне резултате слабог утицаја историографије на политику, али и јаког утицаја политике на историографију.*

* p.lozo@rcirz.vladars.net

Кључне ријечи: Голдхаген дебата, мотивација злочинаца, Холокауст, Геноцид над Србима у НДХ, Њемачка, колективна кривица, јавност, култура памћења.

Историографија Холокауста и питање како је могуће?

Историографија Холокауста¹ се сматра „обавезном“ за сваку пристојну националну историографију. У њеном пољу постоје посебни критеријуми, а историјска наука о Холокаусту је ушла у историју, па чак и поставила модел-критеријуме за историјско истраживање деликатних питања уопште. Она је један од показатеља и развоја друштва које се посматра. Унутар својих оквира она је успоставила одређен степен фрагментализације, специфичности сопствене терминологије и одређивања оквира истраживања. На крајњем спектру таквих настојања у историографији се појављује „кристална кугла наратива холокауста“. Под тим се обично подразумејева висок степен специјализације који се у својим крајњим случајевима удаљио од стварног и очигледног контекста Другог свјетског рата.²

Једно од основних питања везаних за посматрање Холокауста и злочина уопште било је „како је могуће?“ Са увидом у чињеницу да је готово немогуће дати једнослојан и коначан одговор на ово питање неки од посматрача су пак окренули проблемску поставку. *Разлог због којег никада неће моћи да одговоре на питање ‘како је уопште то могло да се догоди?’ јесте што је то погрешно питање. С обзиром на то шта су људи, право питање је ‘зашто се то не догађа чешће?’*³

¹ Под Холокаустом се у савременом смислу у науци подразумејева искључиво геноцид над Јеврејима извршен током Другог свјетског рата. До 2010. године и новог издања правописа српског језика термин се писао малим почетним словом, а онда је то промијењено у писање великим почетним словом. Тако у цитатима у овом раду, у зависности од важећег правописа у вријеме издавања појединих дијела имамо различите примјере.

² Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, (Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2011), 13, 122-136.

³ Predrag Krstić, „Aušvic: skandal za mišljenje ili skandal mišljenja?“, u: *Holokaust i filozofija*, priredili: Mark Lošonc i Predrag Krstić, (Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018), 198.

Јехуда Бауер, један од водећих научних ауторитета данашњице из ове области, у својој књизи *Поновно промишљање холокауста*, у оквиру другог поглавља, које је као есеј под насловом *Да ли је холокауст објашњив?* приложио и за заборник радова *Израелско-српске научне размене у проучавању холокауста*⁴ (што нипошто није неважна чињеница са аспекта наше националне историографије), наводи да одређени аутори када поткрепљују тезу о необјашњивости Холокауста мисле *на неки унутрашњи квалитет који се изражава бруталношћу починилаца, ћутањем посматрача, запањеношћу изненађених жртава, огромношћу злочина и наводно необјашњивом умешаношћу великог броја цивилизованих људи*.⁵ Истакавши да је свакако против мистификација у историографском приступу, Бауер је у наставку текста указао на сложеност посматрања проблема у односу како на објашњивост тако и на јединственост Холокауста. Он је у тексту и самога себе уврстио у ред оних историчара, социолога, теолога и других (да ли је и овдје потребно подсјетити како је ова област изразито мултидисциплинарна?) који заступају тезу да живимо у времену када је могуће понављање догађаја налик на Холокауст. Они се тиме противе тези да се Холокауст описује као јединствен догађај (енг. *unique*) у људској историји и сугерише како би прије требало говорити о догађају без преседана (енг. *unprecedented*) у људској историји. Такође, он наводи да су садистичка понижавања појединаца у огромном броју, убиства батином, метком и гасом, масовно умирање од глади и намјерно изазваних болести, те убиства дјецe, дио онога што је историја Холокауста забиљежила. Спаљивање или закопавање живе дјецe по њему свакако спада међу најгрозније сцене које су описане. Нажалост, историја многих народа обилује описима који се могу упоредити са споменутим ужасима, мада су у неким елементима нацисти отишли корак даље. Порука која се може извући из свега тога јесте да оваква дјела под одређеним условима може починити било ко.⁶

⁴ Јехуда Бауер, „Да ли је холокауст објашњив?“, у: *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008), 125-145.

⁵ Исто, 125.

⁶ Исто, 128-129.

Уколико бисмо тражили примјере из историје Геноцида над Србима у НДХ и покушали да уђемо у мотиве починилаца те њихов однос према злочину могли бисмо издвојити заиста велики број њих. Ипак, одлучили смо се за сљедеће случајеве из литературе који ће најбоље илустровати тематику којом се бавимо у овом раду са универзалног али и са аспекта историјског контекста српске историје.

Марица Обајдин Јосипова, 30. јануара 1947. године, изјавила је: *У љето 1941. била сам кухарица у Слуњу и спремала храну усташама. Видјела сам како доводе Србе и стављају у затвор, те преко ноћи воде на убијање, а претходно их опљачкају. Једно јутро узела сам мотику и отишла да копам крумбир. Када сам дошла до Лалића гаја видјела сам тамо једну жену која је сједила и била сва избодена ножем и крвава, а поред ње налазила се јама у којој су усташе потрпале убијене Србе. Та женска говорила је нешто, али је нисам могла разумјети. Пришла сам њој, ударила је два пута мотиком по глави и она се скљокала на земљу и више није показивала знака живота. То је била Милка Зец из Зечева Вароши. Послије сам накопала крумбир, повратила се у усташку зграду и причала им како сам мотиком убила. Док сам то причала, усташе су се смијале и рекле да нека сам је убила. Послије је та жена закопана у долини Милке Чаврак...⁷* Ово је само једно од свједочења које је српски историчар и дугогодишњи директор архива у Карловцу, Ђуро Затезало, објавио 2005. године у књизи карактеристичног наслова *Радио сам свој сељачки и ковачки посао*.⁸ Из ње сазнајемо и то да је Мато Шљарић из Чанка код Коренице свједочио приликом суђења 1948. године у Госпићу о свом учествовању у убилачким геноцидним погромима над комшијама Србима из околних мјеста. Он је описивао како је у једном од тих похода сјекиром усмртио више жена ударајући их прво тупим дјелом у главу, а онда сјечивом одвајајући главу од врата. Затим је испричао како је мирно посматрао како гори кућа у коју је затворио избодену дјевојчицу: *Она је са осталим изгорјела у кући. Сутра-*

⁷ Ђуро Zatezalo, *Radio sam svoj seljački i kovački posao, Svjedočanstva genocida*, (Zagreb: Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", 2005), 154-155;

⁸ Исто.

дан отишао сам у Козјан до мјеста гдје сам убио оне жене, па сам их тамо на лицу мјеста и закопао, док ону коју сам прву убио нијесам закопао, јер је била нешто даље од ових... Послије тога отишао сам кући. Затим сам ступио у домобране те у оружнике. С њима сам остао све до прољећа 1945. године када сам се повлачио према Словенији, гдје сам био ухваћен од јединица ЈА, а затим постао војник ЈА све до демобилизације 1946. године. Дошао сам кући и радио свој сељачки и ковачки посао...⁹ Из овога нам постаје јасно како је књига добила име.

У књизи публицисте Буда Симоновића, из Црне Горе, *Огњена Марија Ливањска*, која са собом носи ништа мање упечатљива свједочења из времена Геноцида над Србима у НДХ, можемо пронаћи свједочење Душана Вујановића, човјека коме су заклали тек рођеног сина и који је то сакривен посматрао: *Кад напуне кола (жртвама сурово мученим женама и дјецом, убјеним испред школе у Челебићу, једном од страдалних мјеста ливањског краја - додао аутор.), возе према Барјаку. Тамо видим чекају други да истоварају и закопавају. Маркица Римац вози прва кола и све подврискује на коње и пјева као да вози шеницу са гувна...*¹⁰ Још једно потресно сазнање о непоштовању људског живота налази се у наставку текста ове књиге: *Кад су довезли и у рупе бацили последње лешеве она маса женског света која је непомично дотле стајала поред рупа и посматрала шта се чини, кидисала је да затрпава лешеве. Притом се отуда чуо гласан смех и весели мушки и женски гласови као да се радило о жетви.*¹¹

У наведеним примјерима видимо локалне специфичности али и универзална питања. Отварање питања како је могуће, и на који начин, описати мотиве и учешће појединца у злочинима имало је своју линију развоја у теоретском посматрању историографије Холокауста.

Геноцид над Јеврејима није био ни бољи ни гори од било ког другог геноцида. Коришћење речи као што су зверски и зверство у описивању нациста јесте увреда за животињско царство и не би их требало користити,

⁹ Исто, 329-330.

¹⁰ Будо Симоновић, *Огњена Марија Ливањска*, (Цетиње; Светигора 2015), 109.

¹¹ Исто, 121.

јер животиње не раде такве ствари. Понашање нациста није било 'нељудско'. **Било је и сувише људско.** (Сва наглашавања у тексту су ауторова). Било је зло, а не нељудско, и било је, вероватно, у свом згуснутом облику, који ипак није сасвим без преседана, најближа апроксимација онога што би се могло назвати 'апсолутним' злом, које људска историја дотле није видела... Ако не бруталност, шта је било тако неуобичајено у нацистичком односу према Јеврејима? Важно је напоменути да за нацисте 'јеврејско питање' није било немачко, па чак ни европско, већ глобални проблем највећих размера.¹² У овом цитату Бауера видљив је његов угао посматрања који је у директној вези са основном темом *Голдхагенове дебате* и питања и посљедица произашлих из ње. Дихотомија *обични људи* или *обични Нијемци* као *Хитлерови добровољни целати* спушта се дубински у само средиште посматрања Холокауста. Она је настала не само из одређеног интелектуалног напора епохе, или пак из развоја историографије и других хуманистичких и друштвених грана, него као и степен одређеног развоја политичких и социјалних чинилаца у њемачком друштву и другим западним земљама.

Поглед изнутра – случај Њемачка

Исти дан када је признао државне границе Пољске у које су улазиле некадашње њемачке територије, 7. децембра 1970. године, канцелар Савезне Републике Њемачке, Вили Брант понизно је клекнуо пред спомеником у знак сјећања на жртве у Варшавском гету. Био је то, између осталог, гест који су савременици окарактерисали као суочавање са *демонима њемачке прошлости*, а Брант је касније добио и Нобелову награду за мир због његовог односа и политике према Истоку. Петнаест година касније, 5. маја 1985. године, уз значајно противљење домаће јавности, четрдесети председник САД, Роналд Вилсон Реган заједно са канцеларом Хелмутом Колом положио је вијенце на гробљу у Битбургу и тако одао пошту њемачким

¹² Исто, 130-131.

војницима погинулим у Другом свјетском рату, међу којима су били и они који су припадали Вафен СС-у. Како ова два догађаја повезати у смислену симболичку историјску раван и њоме објаснити увод у дебату о обичним људима - учесницима у Холокаусту? Наравно, оваква врста једначине била би потпуно недовољна да иоле смисленије створи контекст посматране дилеме уколико се у њу не би урачунао низ значајаних чинилаца.

Прве вијести о ужасима нацистичких злочина над Јеврејима, Русима и другим противницима њиховог расног поретка током самог рата на слободним територијама изгледале су помало невјероватно. Њиховим потврдама се створио оквир сазнања који се ширио ослобађањем логора на крају рата и послеријатним суђењима за злочине. Ту се прије свега мисли на *Нирнбершки процес* који се одвијао у специфичном послеријатном окружењу. Чини се да је пресудну улогу, и код самог јеврејског народа и државе, а онда и у савременом свијету, да се схвате страхоте и бит злочина имало суђење Адолфу Ајхману 1961. и 1962. године. Овај процес је у јавни дискурс увео Аушвиц и гасне коморе као догађај без преседана у људској историји. Тема Холокауста постала је касније веома пожељна и у знатно ширим круговима од политичког, правног, историјског, филозофског или неког другог академског посматрања. Тако је рецимо филм-мини серија *Холокауст* из 1978. године, када су процеси „добили“ лица у примјеру једне породице, представљао једну од значајних прекретница у савременом сензибилитету јавности Запада за ову тематику.¹³ Наравно, касније се процес наставио убрзано и то се негативно одразило у својеврсној „индустријализацији“ и инфлацији, те различитим злоупотребама посматрања Холокауста.

Убрзо након започињања поменутог Нирнбершког процеса изгледало је да ће денацификација Нијемаца бити један од приоритета побједника у рату. Подјела интересних зона и формирање Савезне Републике Њемачке и Њемачке Демократске Републике носиле су наравно реперкусије

¹³ Peter Novick, *The Holocaust in American Life*, (New York: Houghton-Mifflin Trade and Reference, 1999), 208-209; Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, (Beograd; Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 2002), 146.

и у пољима која посматрамо. Ријетко се приликом посматрања има у виду да је у првој послиженацистичкој влади и администрацији СР Њемачке са канцеларом, конзервативним антикомунистом, Конрадом Аденауером био и значајан број лица са нацистичком прошлошћу. Питање суочавања са злочинима дефинитивно је било потиснуто политичким развојем ситуације и оним што је Хладни рат носио са собом. *Па и када је код следеће генерације сазрела свест о томе да је та прошлост срамна – студентске демонстрације које су преплавиле Немачку у лето 1968. године један су од симптома ове промене, која, наравно, није била само у вези с питањима немачке прошлости, него и са друштвеним вредностима уопште – неке теме су и даље остале табу. Чак ни часни политичари с добрим намерама и беспрекорном антифашистичком прошлошћу нису били у стању да се суоче са најтамнијим странама немачке прошлости.*¹⁴ Нека врста симболичког преокрета јесте био поменути гест Вилија Бранта, али њему не би требало давати превелики значај, јер су унутрашњи процеси у колективу били дубоки и дуготрајни. Крајем 70-их, преко теме о застаријевању злочина геноцида националсоцијализам поново постаје предмет расправа у Бундестагу. Иако су дебате о (не)застаривости злочина убиства и геноцида вођене 1965. и 1969. године, у прољеће и љето 1979. године дебате су изродиле закључак којим је рок за застаријевање коначно укинут.¹⁵

За разлику од ере Вилија Бранта повратак на власт Хришћанско демократске уније (CDU) 1983. године донио је нове таласе конзервативизма и у погледима промишљања прошлости у јавној свијести. На такву ситуацију „случај Битбург“ имао је различите посљедице. Претходно су покренути процеси онога што се називало историјском „нормализацијом“ њемачке прошлости из времена Трећег рајха.

¹⁴ Emil Kerenji, „Обићни људи Кристофера Браунинга“, (Pogovor) Kristofer R. Baruning, *Обићни људи: 101. резервни полицијски баталјон и коначно решење у Полској*, (Београд: Фабрика књига, 2004) Преузето са: https://www.academia.edu/37957343/_Obi%C4%8Dni_ljudi_Kristofer_Brauniga (05.12.2020), 331.

¹⁵ Helmut Dubil, *Niko nije oslobođen istorije: nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*, prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, (Београд: Samizdat B92, 2002) 136-137.

Франкфуртски филозоф Јирген Хабермас је 11. јула 1986. (у недељнику *Die Zeit*) објавио чланак који се односио на књигу Андреаса Хилгрубера.¹⁶ Он се тада огласио против апологетских тенденција у оновременој њемачкој историографији. Хилгрубер је у књизи већ у наслову упоређивао „крај“ европског јеврејства и „уништење“ Трећег рајха. Такође, у књизи је описивао „херојску борбу“ њемачких војника на источном фронту и апеловао на „идентификацију“ са „судбином њемачког становништва на истоку“, које се суочило са „осветничким оргијама Црвене армије“, „масовним силовањима“ и „насумичним убијањем“. Хабермасов текст откључао је неколико реакција које су се временом претвориле у читаво мноштво расправа о јединствености Холокауста, те о могућностима и потреби нормализације прошлости и њеног смјештања у историјски контекст шире њемачке историје, као и о могућим политичким импликацијама таквих настојања. Сличне ставове као и Хилгрубер претходно је већ заступао познати њемачки историчар Ернест Нолте, који је био један од главних протагониста касније дебате и који је период Трећег рајха назвао „прошлошћу која никако да прође“. Нолте је пласирао тезе о „Хитлеровом превентивном рату“, „класном геноциду“ и „народоубиству“ када је говорио о протјеривању њемачког становништва са Истока. У сврху виктимизације Нијемаца он је покушао да фашистички рат и Аушвиц објасни „европским грађанским ратом“ и претходном њемачком угроженошћу са Истока. Другим ријечима, како наводи Тодор Куљић, *Нолте је временски слијед Гулага и Аушвица претворио у узрочни*.¹⁷ И на његове тезе Хабермас је одговорио текстовима у штампи већ од августа 1986. Из наслова његовог текста „Један облик штетног рашчишћавања“ наслућивао се правац којим ће се спор, који се све више распламсавао, кретати. Ова контроверзна дебата данас је позната као „спор историчара“ или „свађа историчара“ (њем: *Historikerstreit*).¹⁸ У расправу се укључио низ познатих њемачких историчара и других ака-

¹⁶ Andreas Hillgruber, *Zweirlei Untergang: Die Zerschlagung des deutschen Reiches und das Ende des europäischen Judentums* (Berlin, 1986). Преузето из: Emil Kerenji, „Обићни људи Кристофера Браунинга“, 334.

¹⁷ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 146.

¹⁸ Emil Kerenji, „Обићни људи Кристофера Браунинга“, 334.

демских представника, те јавних личности: Карл Дитрих Брахер, Еберхард Јекел, Јирген Коцка, Ханс Момзен и др. Расправа је, осим дубоке личне острашћености обје стране, показала идеолошке оквири подјеле унутар културолошког и политичког спектра њемачког друштва и у погледу разумијевања прошлости везане за нацизам. У оквиру тога уочена су три главна идејнополитичка правца: конзервативни национализам, либерални и социјалиберални блок и неколико струја љевице.¹⁹ Оно што је евидентно је то да су ревизионистичке тезе и њихова немалобројна одбрана у њемачком друштву, као историјско-политичка конструкција о каузалном нексусу (Нолте) Гулага и Аушвица, те Хилгруберово извртање перспективе и покушај уравнотежавања зла логора нацизма и „херојског отпора“ нациста на источном фронту, као и наглашавање страдања њемачког становништва након тога на Истоку, показале да су идејни склопови и пропагандни наративи нациста још из времена рата, у неким аргументима, и те како били живи половином осамдесетих у Њемачкој.²⁰ Нолтеова теза о логору као „азијатском чину“ свакако дубоко задире у расне и друге стереотипе. Са друге стране, овакви ставови свакако су дио и данас врло живог наратива на Западу о „два тоталитаризма“. Као што Хилгрубер и Нолте нису били усамљени тако су њихове тезе доживјеле и оштру осуду. Тодор Куљић закључује да је спор показао како надмоћ лијево-либералног отпора релативизацији нацизма тако и снагу њемачког отпора властитом реваншизму.²¹ Либерални критичари су, по његовом мишљењу, *снажно истакли њемачку кривицу за рат противећи се њеној релативизацији и неутрализацији што је морални став који заслужује апсолутно поштовање*.²² Као једну од посљедица расправа навео је и приближавања љевице социјал-либералном блоку у отпору конзервативцима.

¹⁹ Исто, 148.

²⁰ Теоретичари су препознали више њих, попут Хитлерове тезе о превентивној одбрани и Химлеровог програма за сепаратни мир на Западу и наставак беспоштедне борбе на Истоку из времена посљедњих ратних мјесеци. Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 151-153.

²¹ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 150.

²² Исто, 160.

У сваком случају ове идејно-политичке дебате у *Спору историчара* вођене 1986. и 1987. године означиле су једну од фаза у њемачком суочавању са прошлошћу, али се не могу посматрати као херметички издвојен процес од политичких и других теоретских кретања. Ако је спор био по редослиједу и узрочној повезаности између Фишерове контроверзе из шездесетих²³ и Голдхагенове дебате из деведесетих²⁴ он је у исто вријеме означио - најавио могуће идеолошке одговоре на национално уједињење Њемачке које је услиједило. Био је то својеврстан теоретски упитник на теме прошлости које су се појавиле у новом реалполитичком и идеолошко-идентитетском оквиру савремене Њемачке. *Није тешко било уочити да је релативизација Аушвица још у Хисторикерштрајт била предуслов убрзане ренационализације немачке свести и будуће немачке политике.*²⁵ Након њемачког уједињења неки од протагониста ове дебате, која се никако није задржала само у академским круговима, ревидирали су своје ставове. Занимљиво је да се то већински односи на Хабермасове присталице које су, услијед другачијих политичких околности попут Хајнриха Аугуста Винклера, закључиле да је *императив постојања двије Њемачке државе, који се заснивао на њемачкој кривици за Други свјетски рат и на нацистичким злочинима, био погрешан и назвао га 'животном лажи љевичара Савезне Републике'*.²⁶

²³ Године 1961. изашла је књига Франца Фишера о политици ратних циљева Њемачке у Првом свјетском рату, а касније током деценије доживјела је више издања. Године 1971. изашла је књига истог аутора *Савез елита о континуитету структура моћи у Њемачкој 1871–1945*. Дискусије о ставовима из поменутих књига познате су као тзв. *Фишера контроверза*. Ова дјела разоткривају улогу Њемачке у избијању Првог свјетског рата. Из њих је, поред осталог, било јасно и то да се 12 тамних година од 1933. до 1945. не могу тумачити као инцидент у њемачкој историји, већ да је ријеч о дубљем континуитету њемачког имепријализма. Фишер је доживио жестоко противљење ширих стручних и кругова јавности у Њемачкој. *Зачуо сам шкргутање зуба због тога како сам ја видео неке тежње наше спољне политике, уз истовремено потврђивање моћи привилегованих слојева на унутрашњем плану, писао је Фишер; Предраг Лозо, „Њемачки интервенционизам у посматрању културе памћења у бившој Југославији као дио негирања геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској”, у: *Socijalizam i Jugoslavija u različitim kulturama sjećanja: društvo, kultura i nauka*, Zbornik radova, Banja Luka 2018, 53.*

²⁴ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 156.

²⁵ Исто, 157.

²⁶ Željko Radinković, „Razumjeti nepojmljivo? O (ne)mogućnosti hermeneutičkog promišljanja radikalnog zločina”, *Holokaust i filozofija*, (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018), 53.

Што се универзалног теоретског нивоа посматрања тиче, који је значајан и за разумијевање каснијих разматрања о „обичним добровољним џелатима“, чини се да је резултат дебата у времену њиховог смиривања био и закључак који је превладао, бар у оквиру струке, да се историјски облици терора, па и Холокауст могу поредити, али нијансирано и вишеслојно. Свака једностраност или паушално поистовјеђивање имали би за посљедицу погрешно сагледавање узрока, а затим и тривијализацију и релативизацију злочина.²⁷

О књигама које су промијениле „све“...

Како је било могуће да њемачки народ, стваралац једне модерне цивилизације, тако одано приступи идеологији попут нацистичке и како то да јој је остао вјеран до самог краја најразорнијег рата у људским аналима? Парафразирамо неке од „дилема“ које је Јехуда Бауер изнио прије него што нам је у већ поменутом раду представио основне одлике развоја *функционалистичке* и *интенционалистичке* школе историчара Холокауста који су покушали одговорити на та питања. Док је функционалистичка школа разлоге тражила у околностима економске, друштвене и политичке кризе у периоду послје Првог свјетског рата, као и у специфичним социјалним традицијама у Њемачкој, интенционалисти су покушали све објаснити нагласком на диктатуру и идеологију, као и на Хитлерову личност и његовим намјерама против Јевреја од самога почетка. Бауер наводи да су, по његовом мишљењу, оба приступа мањкава, може се закључити, негдје и једнодимензионална, али и да су била продуктивна за историјско истраживање иако нису дала комплетан одговор на основно постављено питање.²⁸

Један други доајен науке о Холокаусту, Раул Хилберг (1926-2007), чија се књига *Уништење европских Јевреја*²⁹ сматра класиком, објавио је 1992.

²⁷ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 157.

²⁸ Јехуда Бауер, „Да ли је Холокауст објашњив?“..., 138.

²⁹ Raul Hilberg, *The Destruction of European Jews*, прво издање Quadrangle Books, Chicago 1961; Тротомно дефинитивно издање Yale University Press, Yale 2003. (Објављена је 1961,

године, за нашу тему, значајну књигу *Злочинци жртве посматрачи*.³⁰ Она доноси модел-подјелу на ове три категорије у посматрању Холокауста, али и других злочина. Хилберг, припадајући оној групи историчара која сматра да је перспектива злочинаца примаран пут који треба слиједити, због чега је неријетко био и критикован,³¹ посебно је у табору починилаца, како у улози припреме тако и извршења злочина, истакао улогу интелектуалаца. Он је једно поглавље књиге посветио љекарима и правницима.³² Теза, која се развија од тога периода наовамо, да је пресудна улога интелектуалаца, или бар оних који се тако доживљавају, у подршци режиму тако и у дехуманизацији жртава и припреми „обичних“ починилаца данас је веома добро позната. Недостатак критичког противљења злу од стране интелектуалаца, или пак могућност избора између подршке режиму и солидарности усмјерене ка таргетираној групи, постају на савременом нивоу један од постулата посматрања и извлачења поука из Холокауста. То на посебан начин отвара и питање треће групе у поменутом моделу, а то су *посматрачи* злочина.

Слиједећи аспекте рада Раула Хилберга, као и несвјесно се уклапајући у све присутнију школу *историје одозго* или историје свакодневног живота, Кристофер Браунинг је 1992. године објавио књигу *Обични људи: 101. резервни полицијски батаљон и коначно рјешење у Пољској*.³³ Књига са аспекта учешћа обичних људи и на основу значајне изворне грађе говори о *средовечним резервистима са севера Немачке који су – суочени са зверским задатком истребљења Јевреја на окупираним територијама које су Немци еуфемистички називали ‘истоком’ – углавном пристајали да постану убице*.³⁴ Пристанак је описан низом ситуационих и других фактора који јесу или су могли утицати на одлуку појединаца да учине злочин.

1985. и дефинитивно тротомно издање 2003. године). Преузето из: Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, 182.

³⁰ На српском објављена: Raul Hilberg, *Zločinci žrtve posmatrači: Jevrejska katastrofa 1993-1945*, (Beograd; Samiydat B92 2001).

³¹ Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, 173.

³² Raul Hilberg, *Zločinci žrtve posmatrači...*, 82-92.

³³ Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland* (New York, 1992); Преузето из: Emil Kerenji, „Обични људи Кристофера Браунинга“, 327.

³⁴ Emil Kerenji, „Обични људи Кристофера Браунинга“, 328.

Ризикујући да у поједностављивању приказивања процеса историографије Холокауста исте сведемо на појединачне значајне ауторе и њихове класике сада долазимо до 1996. године и објављивања књиге Данијела Јоне Голдхагена под називом *Хитлерови добровољни целати: обични Немци и холокауст*.³⁵ Голдхаген, амерички социолог јеврејског поријекла, је у својој књизи, за чији је настанак користио добар дио материјала из Браунинговог истраживања о полицијским батаљонима, већ у наслову прави дистинкцију која ће бити један од аспеката касније дебате - *обичне људе „претвара“ у обичне Нијемце*. Он, дакле, суштински није говорио о нацистима злочинцима, него о *Нијемцима злочинцима* што је са собом носило *мирис* тезе и оптужбе критичара о промовисању колективне кривице Нијемаца. Аутор је тврдио да је за такво злочиначко понашање *обичних Нијемаца* узрок посебна врста истребљивачког (елиминационог) антисемитизма као дијела колективног њемачког менталитета повезаног са развојем културног модела.³⁶ Према његовом мишењу су, дакле, национални идентитет Нијемаца и воља за уништењем Јевреја били узрочно повезани.³⁷ Књига је обилувала бруталним, готово филмским, описима сцена злочина како би се пластично осликала теза о окрутности починитеља - *обичног Нијемца*. Урађено је то, и како би се, упркос многим детаљима који су оптерећивали читаоца, доста успјешно, чини се, оповргао мит о бирократском и индустријском уништавању Јевреја у чијем је средишту асептични убица за писаћим столом типа Ајхмана или хладни вратар испред гасне коморе.³⁸ У књизи су доста успјешно и обимно, у три велика поглавља, описани главни механизми уништења Јевреја на Истоку: полицијски батаљони и специјалне групе за уништење, логори и маршеви смрти.³⁹ Међутим, ти елементи су остали у значајној сјенци дебате која се

³⁵ Danijel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and The Holocaust*, New York 1996. Књига је преведена и на српски језик и објављена у издању Б92. Види: Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: Obični Nemci i holokaust*, (Beograd: Б92, 1998).

³⁶ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: obični Nemci i holokaust*, 460.

³⁷ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 166-167.

³⁸ Исто, 167.

³⁹ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: obični Nemci i holokaust*, 196-391.

водила након изласка књиге како у САД тако и првенствено у Њемачкој, која је пак половином деведесетих била у потпуно другачијој позицији, него рецимо за вријеме спора историчара. Што се тиче јавности у Израелу Тодор Куљић наводи да она није била превише узбуркана, јер је у књизи већински репрезентован поглед који се поклапао са „ортодоксним израелским лаичким“ погледом на Холокауст.⁴⁰ Оставићемо ову тезу као могућу замку генерализације којом се у овом раду нећемо посебно бавити.

Голдхаген дебата

Дебате о Голдхагеновој књизи крећу од њеног самог изласка, тј. од априла 1996. године. Прва велика противљења и оштре критике књизи на симпозијуму, којем је просуствовао и сам аутор, у организацији Истраживачког института за Холокауст и Меморијалног музеја Холокауста у Вашингтону, изнио је Кристофер Браунинг.⁴¹ Од тог времена дебата се одвијала у више различитих фаза, са мање-више сличним теоретским привуцима критика, које су се, углавном, сводиле на једнодимензионалност аргументације и колективизацију кривице. Уједно *Голдхаген је прерастао у прву поп-стар звезду истраживања холокауста захваљујући интернету, али и бурној реакцију у СР Немачкој.*⁴² Ова дебата донијела је и једну новост, а то је да је у складу са развојем интернета дошло до брзог суочавања мишљења у којима су предњачили лаици који су били гласнији и утицајнији од стручњака.⁴³ То ће се, нажалост, често показати и касније у другим примјерима све до данас. Дебата се наставила и у штампи, а касније су објављивани и зборници радова о Голдхагеновој књизи. У самој Њемачкој дебата се може посматрати у два различита таласа: од априла до јуна 1996. године и од јесени 1996. године након појаве превода књиге у

⁴⁰ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 171.

⁴¹ *The „Willing Executioners”/ „Ordinary Men” Debate*, Selections from the Symposium April 8, 1996, (United States Holocaust Memorial Museum and the United States Holocaust Memorial Council. Third printing, December 2001). https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_1996-01.pdf (12.08.2019).

⁴² Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 168.

⁴³ Исто.

Њемачкој и турнеје Голдхагена по Њемачкој.⁴⁴ Иако правимо мини интервале дебате њу морамо ставити и у контекст времена. Током *деведесетих* потреба за општеважећим тумачењем значаја који епоха нацизма има у свести Немаца често се и врло драматично истицала, и то свакако стоји у вези са уједињењем двеју немачких држава колико и са чињеницом да генерација „сведока времена“, људи који су доба националсоцијализма искусили било као починиоци, било као жртве, лагано одумиру.⁴⁵

Симпозијум у Вашингтону 1996. године постао је предмет занимања истраживача толико да су организатори стално добијали захтјеве за увид у садржај излагања, па су касније она објављена и у виду публикације у више издања. У оквиру публикације објављени су: уводно излагање Мајкла Беренбаума, излагање самог Голдхагена, као и излагање у којем је изнесена жестока критика на рачун књиге од стране Кристофера Браунинга, те на крају осврт публицисте Леона Вајселтајера.⁴⁶ Поједине дијелове ових излагања значајно је испратити. Од стране Голдхагена изнесено је углавном оно што је закључено у књизи, а Браунингови критички ставови и даље су у накнадним расправама и Њемачкој били често преношени. Суштина Голдхагеновог излагања била је у разматрању посебне врсте антисемитизма, *елиминационистичког или истребљивачког антисемитизма*, кога он у тексту још карактерише *вирулентним и демолошким антисемитизмом*, и који је по његовом мишљењу био централни покретач *њемачких убица* Јевреја и у чијим се оквирима мора тражити главни разлог за суровост злочина. Развој таквог антисемитизма за Голдхагена је једна фаза, јер је, тврди он, елиминационистички антисемитизам био *њемачки културни когнитивни модел* који је претходио нацистичкој политичкој моћи. То је, како он наводи, кључ мотива апсолутне већине починилаца и њихове суровости у Холокаусту: *Ни принуђа, ни послушност ауторитету,*

⁴⁴ Исто, 175.

⁴⁵ Helmut Dubil, *Niko nije oslobođen istorije: nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*, prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, (Beograd: Samizdat B92, 2002) 206.

⁴⁶ *The „Willing Executioners“/„Ordinary Men“ Debate*, Selections from the Symposium April 8, 1996, Third printing, December 2001. https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_1996-01.pdf (12.08.2019).

ни бирократска кратковидност, ни притисак околине, ни лични профит или предност у каријери - ништа од тога, већ антисемитизам починилаца објашњава различите особине холокауста које се морају узети у обзир. Свако објашњење које не може објаснити ове карактеристике мора бити одбијено. Антисемитизам починилаца објашњава њихову спремност да извршавају наређења, иницијативу коју су предузели, како у убијању, тако и у брутализацији Јевреја, као и њихову општу бруталност.⁴⁷ Аутор је, дакле, и на симпозијуму поновио ставове из 6. дијела, тј. из 15. и 16. поглавља своје књиге о елиминационистичком антисемитизму као готово једином и кључном разлогу учешћа у убиствима.⁴⁸ Улазак у мотивацију починилаца и слојевитост њихових побуда већ у времену изласка књиге није био непознат аспект науке о Холокаусту. Подјела на „праве вјернике“ међу нацистима, као и на извршитеље који су „само поштовали процедуре“, и на оне који су подлијегали притиску средине или су пак тражили прилику за напредовање у каријери доказујући се у злочину, те на оне које су се згражавали над злочиним, а ипак су их вршили, као и на неке друге категоризације злочинаца по мотивацији, за Голдхагена су била само „конвенционална тумачења“ за која је он показивао да су апсолутно неодржива.⁴⁹ Оно што се аутору дефинитивно могло замјерити јесу одређена врста самоувјерености и негације нијансираних тврдњи који су, итекако, кореспондирали са блискошћу тезе о наметању колективне кривице. Иако је у својим објашњењима, која су слиједила у разним дебатама, тврдио да је улога Хитлера кључна и да без њега и нацизма не би било Холокауста, те се чврсто супротстављао тезама о његовом колективном импутирању кривице, образлажући да је ријеч о промјењивој политичкој култури, неке тврдње Голдхагена заиста су биле неодбрањиве у том смилу.⁵⁰ Тако он пише: *Одбијање или неспремност других да раде оно што су Немци радили показује да они нису били обични људи, то јест трансисторијска, акул-*

⁴⁷ Исто, 18.

⁴⁸ Danijel Jona Goldhagen, „VI deo: Eliminacionistički antisemitizam, obični Nemci – dobrovoljni dželatati, 15. и 16. Poglavlje“, *Hitlerovi dobrovoljni dželatati: Obični Nemci i holokaust*, 387-471.

⁴⁹ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatati: Obični Nemci i holokaust*, 395.

⁵⁰ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 171.

турална бића, већ да је у њима било нечег особеног, нечег посебног у вези са њиховим културно-политичким пореклом, што је уобличавало њихова схватања о жртвама, тако да су били кадри добровољно, чак ревностно, да злостављају и убијају Јевреје, убеђени у исправност свог делања и целог подухвата.⁵¹ Иако код аутора постоје дјелимична нијансирања у одређеним моментима, потпуно је видљиво зашто су приговори на овакве тезе Голдхагена били најчешћи и најгласнији.

На симпозијуму је Браунинг детаљно и оштро то критиковао, приказујући, између осталог, и суровост злочина над Пољацима и другим Словенима уопште на Истоку. Говорећи о мотивисаности убица питао се: *Може ли неко бити сигуран у себе као Голдхаген да ти људи не би систематски убијали Пољаке мушкарце, жене и дјецу, да је то била политика режима?*⁵² Образлажући примјер Луксенбуржана, припадника 101. резервног полицијског батаљона и њихових извршења злочина исте окрутности као и код њемачких припадника, Браунинг се питао који су њихови мотиви и околности које су довеле до тога: *Не мислим да је одговор да су ‘жељели да буду геноцидне убице’, јер су ‘били сагласни’ са Адолфом Хитлером о Јеврејима. Демонолошки немачки антисемитизам у ствари није довољно објашњење.*⁵³ Критика се односила и на Голдхагенове погледе на њемачку историју: *Даниел Голдхаген је креирао своју историју Нијемаца и Холокауста. Његово поријекло поглавља о њемачком антисемитизму прије холокауста примјер је онога што бих назвао историјом ‘кључаонице’; он посматра догађаје кроз једну уску тачку гледања која блокира контекст и перспективу...*⁵⁴ Цитирајући дијелове попут: *Холокауст је представљао подударност Хитлера и обичних Њемаца; на крају, систем логора, врхунац нацистичке револуције, разоткрио је не само нацизам, већ и право лице ‘Њемачке’,*⁵⁵ као и вирулентни, смртоносни антисемитизам је прави лајтмотив не само Хитлерове идеологије, већ и 150 година

⁵¹ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: Obični Nemci i holokaust*, 425.

⁵² *The „Willing Executioners”/ „Ordinary Men” Debate...*, 18.

⁵³ Исто, 20.

⁵⁴ Исто, 21.

⁵⁵ Исто, 22.

њемачке историје⁵⁶ Браунинг је показивао велике методолошке проблеме који су водили ка тезама колективизације и изједначавању свих Нијемаца. *Само историја модерне Њемачке изграђена на овај начин чини вјеродостојним њена накнадна тумачења, био је један од закључака.*⁵⁷

Он се затим усмјерио ка томе да је Голдхаген био у праву да етнички идентитет жртава не би требало занемарити, али тим не би требало за-поставити све остале факторе извршења злочина. Велика замјерка била је што је Голдхаген занемарио и значај карактера диктатуре у усмјеравању ка злочинима и што је избацио фактор, како је то Браунинг назвао, епидемије лицемјерства у диктатурама гдје свака ћутња није значила акламацију и подржавање злочина.⁵⁸ *Али студенти Бијеле руже, који су дијелили летке осуђујући масовна убиства режима, ухапшени су, мучени и одрубљене су им главе. Припадници јединице за убијање су се могли појединачно уздржати од пуцања, али они који су подстицали друге да не пуцају су суђени за дефетизам и подривање морала. **Трећи рајх није био бенигна диктатура и било је линија које се нису могле прећи.***⁵⁹

Често се у посматрању Холокауста и других злочина појединци, углавном стручно неоспособљени, надмећу у приказима суровости. Не желећи да се суровост прикаже искључиво везана за Нијемце Браунинг је навео: *Није ми нарочито пријатно да учествујем у такмичарској дискусији упередне суровости, али пошто је то питање стављено на сто, примијетио бих да је мало историчара упознато са злочинима њемачких сарадника, попут оних које су починиле хрватске усташе Јеврејима и Србима...*⁶⁰ Такође, апеловао је на то да нас код бројних злочина показана суровост усмјерава на тражење њених коријена у универзалним аспектима људске природе који надилазе културу и спознају обичног Нијемца.⁶¹

На крају је услиједио закључак Браунинговог излагања:

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

⁵⁸ Исто, 23.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Исто.

⁶¹ Исто, 24.

...Такође, тежимо да поједноставимо историју; али образац у коме се догађаји уређују увијек се не може идентификовати на један недвосмислен начин, па стога различити историчари могу разумјети и историју тумачити на начине који су међусобно некомпатибилни. Ипак, можда из разлога који се враћају у наше поријекло као друштвене животиње, потреба за поделом поља на 'ми' и 'они' је тако снажана да овај образац, ова бипартиција - пријатељ/непријатељ - превладава над свима другима. Популарна историја ... под утицајем ове манихејске тенденције, која се клони полусвијета и сложености; склона је свести ријеку људских појава на сукобе, а сукобе на двојнике - ми и они... Жеља за поједностављењем је оправдана, али исто се не односи увијек и на само поједностављење, што је радна хипотеза, корисна све док је препозната као таква и не представља погрешку стварности. Већи део историјских и природних феномена није једноставан, нити једноставност желимо. То су, наравно, ријечи Прима Левија преузете из његовог есеја 'Сива зона'. Управо је 'Сива зона' - тај мутни свијет помијешаних мотива, сукобљених емоција и приоритета, невољних избора и самоуслужних опортунизама и прилагођавања повезаних са самообманом и порицањем, свет који је такође људски и превише универзалан - тога нема у манихејској причи Данијела Голдхагена.⁶²

Иако су се расправе наставиле у САД, у Њемачкој стручној јавности такође се водила расправа око Голдхагенове књиге. Поред тога што Голдхаген дебата никада по значају није достигла Хисторикерштрајт неке особености су заиста битне за наше разматрање. Тодор Куљић наводи да је расправа на почетку била спонтана и хаотична, да би се већ 1997. јасније оцртале 'линије фронта'. Голдхаген је постао симбол 'немачког самооптуживања' и 'превладаоца прошлости' - с друге стране били су сви који су настојали да ставе тачку на прошлост и дефинитивно скину кривицу са Немаца. Расправу је заоштрио и арогантан тон Голдхагена према дотадашњим истраживањима фашизма и антисемитизма...⁶³ Већина учесника у расправи око Хитлерових добровољних целата слагала се у односу на

⁶² Исто.

⁶³ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 175.

Хисторикерштрајт да нацизам није био инцидент њемачке историје, него производ њених континуитета.⁶⁴

Услијед дебате о ставовима аутора у књизи услиједило је изоштравање теоријске аргументације различитих идеолошко-политичких струја и ново „узнемиравање“ глобалног процеса „нормализације њемачке историје“. У теорији је уочена позитивна „узнемирујућа“ улога Хитлерових доброволних целата у процесу спречавања или бар у испитивању граница „нормализације нацизма“ у уједињеној Немачкој. Захваљујући дебатама историја је поново постала активна и жива провокација у друштву, а оно је било испровоцирано и тезом, која се није могла оспорити, о дубокој распрострањености антисемитизма у њемачком друштву предратног и ратног доба. Голдхаген је Холокауст реперсонализовао и то не именујући мањину, него центар њемачког друштва. Јавна подршка публициста Голдхагену показала је мањкавости и слаб утицај историографије јер трагање за системским и структурним узроцима и апстрактне теоријске формуле не могу задовољити потребу јавности за именовањем убица и осветљавањем њихових мотива.⁶⁵

За разлику од претходних спорова, у другачијим политичким околностима деведесетих година, стручњаци су створили значајнији монолитнији блок приликом дебате против „непријатеља“ који је стигао извана, што је представљао класичан вид националне хомогенизације. Најутицајнији академски критичар Голдхагена у Немачкој вероватно је бохумски историчар Ханс Момзен. Он припада писцима који антисемитизам објашњавају материјалним интересима, а не ирационалним побудама. Момзен је можда најсистематичније спорио средишњу Голдхагенову праволинијску тезу о истребљивачком карактеру немачког антисемитизма... Покушао је да покаже да је развој антисемитизма у Немачкој сложен и неравномеран и да његова истребљивачка верзија није била доминантна.⁶⁶

⁶⁴ Исто, 196.

⁶⁵ Исто, 172-173.

⁶⁶ Исто, 179-180.

Док су се расправе водиле у Њемачкој и на америчком континенту низали су се нови приговори од којих се могу издвојити они канадске историчарке Рут Бетине Бирн да је Голдхаген систематски искривљивао изворну грађу, док је њујоршки политиколог Норман Филкенштајн, иначе Голдхагенов сународник, тврдио да је то исто урађено са секундарном литературом.⁶⁷ Из ових, у основи методолошких приговора, показивали су се, према мишљењу критичара, и теоријски недостаци Голдхагена. Тако је, рецимо, један од приговора био и да ублажава репресију над Словенима, нарочито над Русима, јер је то видљиво по подацима о маршевима смрти у којима је била „само“ трећина Јевреја.⁶⁸

Без потребе да појединачно улазимо у још више различитих приговора књизи и одговора на њих Голдхаген дебата се може посматрати као врста теоретског изазова који јесте парадигматичан у одређеном историјском развоју, али и у развоју историографије која редовно преноси и отиске времена у којем настаје. Такође, ова дебата је показатељ и унутарњемачких кретања у, како би се то данас рекло модерним политичко-коректним наративом, суочавању са прошлошћу, које заиста јесте носило елементе колективизације кривице. Што се теоретских аспеката у историјској науци тиче Голдхаген дебата подсетила нас је још једном на опасност поједностављивања и монокаузалности у објашњавању историјских догађаја и процеса. Кристофер Браунинг у једном интервјуу, који је публикувао Јад Вашем, управо наводи то: *Важно је сагледати ограничења уопштавања.*⁶⁹ Такође, у истом интервјуу могли смо прочитати и: *Наравно, посао историчара је да се врати у ум историјским актерима, да не намећу сопствену врсту идеолошких жмигаваца прошлости као начин одабира одређених врста ограничених доказа.*⁷⁰ Ову једноставну, али често веома тешко изводљиву поставку, он је у ствари описао класичним примјером злочина

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто, 181.

⁶⁹ *An Interview With Prof. Christopher Browning*, Interviewer: Ephraim Kaye, Source: The Multimedia CD 'Eclipse Of Humanity', Yad Vashem, Jerusalem 2000. <https://www.yadvashem.org/articles/academic/an-interview-with-christopher-browning.html> (12.08.2019), 3/21.

⁷⁰ *An Interview With Prof. Christopher Browning*, 14.

из своје књиге који се опет супротставља уопштавању за шта је, како смо видјели, Голдхаген најчешће критикован. Описујући инцидент у једном украјинском селу када су Јевреји умјесто да буду депортирани побијени, Браунинг је на основу извора донио јасне показатеље који кажу: *Али од јединице од седамнаест људи било је четири или пет вољних убица. Било је шест или седам људи који су стајали поред оградe и пуцали у Јевреје у бјекству који су морали да изађу даље од жице, што је и наређено, тј. стандардни оперативни поступак. Било је троје људи, колико знам, који нису пуцали. Четврти је протествовао, а пети извршио самоубиство уочи акције, умјесто да се појави. Тако проналазимо спектар који иде од крајности од четири или пет људи који су тражили прилику да убију, до другог краја који није учествовао и ријетког документованог случаја самоубиства.*⁷¹

Из данашње перспективе значај дебата око Хитлерових добровољних целата јесте што су подстакле одређена теоријска питања иако на њих нису дати задовољавајући одговори, или пак зато што су стара питања постављена на нови начин. *Захваљујући, између осталог, и његовој књизи отвореније се говори о дилемама нове радикалне генацификације 1990-их (после амнестије и амнезије 1950. и 1960-их година). Раније је родитељска прошлост била блокада бављењу историјом. За трећу генерацију (за унуке) то је нешто лакше. Голдхаген је провокативно пренео одговорност за злочине са структурних група на појединца.*⁷²

Ако би нам био потребан пластичан одговор на бар нека питања дебате између Голдхагена и Браунинга, попут оног „привлачног“ о бирократама, садизму и суровости Нијемаца у односу на друге колективитете, можемо га покушати наћи у тезама Јехуде Бауера: *... Исто се односи на поприличан број бирократа на различитим мјестима - на примјер у Пољској - који су били умјешани у масовно убиство. Да ли су то биле обичне убице? Објашњења која су дали Кристофер Броунинг и Данијел Голдхаген чине ми се врло проблематичним. Врста бруталности и садизма коју су открили, посебно одређеног полицијског батаљона који је био ангажован*

⁷¹ Исто, 9.

⁷² Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 198.

у овим убиствима (али и других јединица), ни на који начин се не разликује од акција румунских, литванских и летонских сарадника. Они које су Нијемци регрутовали за те убилачке радње понашали су се на потпуно исти начин - апсолутно без разлике. Хрвати су, у ствари, успоставили систем концентрационих логора који су, ако ишта, били гори од онога што су Нијемци радили у различитим дијеловима Европе. У мјестима попут Јасеновца у Хрватској, Старе Градишке и разних других мјеста, они се сигурно нису понашали другачије од Нијемаца. Други примјер су Мађари, који су такође звјерски убијали и мучили Јевреје. Примјер су Јевреји који су пријављени у руднику бакра у сјеверној Србији, а према којима се њемачка војска хуманије односила од Мађара.⁷³

Сасвим свјесно ову локалну повезницу можемо искористити да размотримо одјеке Голдхагенове дебате и питања отворених у њој из угла сагледавања српске историографије.

Голдхаген међ' Србљем

Књига Јована Ђулибрка *Историографија холокауста у Југославији*, упоредни теоретски преглед историографије Холокауста у свијету са приказом спецификаума историографије Холокауста на подручју некадашње Југославије, даје нам карактеристичне моменте и погледе и на имена, те процесе помињане у досадашњем дијелу текста. По Ђулибрковим истраживањима историографија Холокауста на овим просторима често је била одвојена од теоретских расправа и погледа на свјетском нивоу у смислу праћења трендова, али то јој је у исто вријеме донијело предности да се никад није удаљила од контекста Другог свјетског рата. У исто вријеме, ова област била је код нас апсурдно располућена. Тако, док Славој Жижек философира о холокаусту претпостављајући да читалац познаје и чињеницу да је 'за философију послје Другог свјетског рата било типично да

⁷³ An Interview With Prof. Yehuda Bauer, Interviewer: Amos Goldberg, Source: The Multimedia CD 'Eclipse Of Humanity', Yad Vashem, Jerusalem 2000. https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203856.pdf, (12.08.2019), 21.

евоцира нацизам и холокауст као најрадикалније зло' и Лаканов психолингвистички фројдизам, у исто вријеме Затезало и Швобова ламентирају над мукама у основним истраживањима холокауста - а сви они долазе из Југославије и држава њених наследница.⁷⁴ Такође, анализирајући деведесете године у развоју посматране области у Србији и Хрватској, Ђулибрк прави подјелу на, како их он назива, *would-be* интелектуалце високог ранга који су, између осталог, били, дало би се закључити, помодно заинтересовани и за одјек Голдхагена. Он додаје ...тихи професионалци (су) показали нешто боље разумевање, али нису били у стању да своје знање наметну на јавној сцени. Избор преведених књига често је био одређен циљем либералних, или оних који би да то буду, издавача да распале дебату о кривици, кажњавању и одговорности у свим земљама бивше Југославије, па је стога често био у супротности са научном вриједношћу књига. Тако смо, на примјер, од београдског Б-92 добили Голдхагена или Хилбергову књигу *Злочинци жртве посматрачи*.⁷⁵ Чини се да у овакву подјелу аутора од стране Ђулибрка можемо уврстити и текстове, те избор тема за књигу Тодора Куљића које смо користили у овом раду. Куљић је своју књигу *Превладавање прошлости* објавио 2002. године у издању Хелсиншког одбора за људска права у Србији. Треће поглавље у њој *Голдхаген – дебата: О колективној и личној кривици* у ствари је његов рад објављен 1999. године у *Југословенском историјском часопису* - год. XXXII, бр. 1-2.⁷⁶ Дакле, доста рано и под утицајем популаризације дебате.

У тихе професионалце који су имали огроман значај у истраживачком смислу Ђулибрк убраја Милана Кољанина. Он је, поред изванредне студије о логору Сајмиште из 1992. године,⁷⁷ 2008. године објавио своју докторску тезу под насловом *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*.⁷⁸ Ова књига је својеврстан сусрет наше и међународне историографије о Холокаусту. Ђулибрк наводи: Кољанин је био скоро пре-

⁷⁴ Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, 132.

⁷⁵ *Исто*, 129-130.

⁷⁶ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 167.

⁷⁷ Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*, Beograd 1992.

⁷⁸ Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, (Београд: ИСИ, 2008).

догређен да проучи међуратни период као непосредни увод у Шоа; више од тога, у самом закључку књиге Кољанин користи израз ‘претварање Јевреја у социјално мртва бића’, који је сковао Данијел Голдхаген (*Daniel Goldhagen*), који је заступао то мишљење, и нажалост био један од врло ријетких историчара холокауста преведених на Балкану. Али, чини се да је Кољанин искористио од Голдхагена само оно што је ценио чак и радикални критичар Хитлерових добровољних целата, Јехуда Бауер, наиме то ‘што се дискусија која је пратила објављивање ове књиге поново бавила кључним питањем’, то јест тиме ‘да је антисемитска идеологија одиграла главну улогу’ у холокаусту.⁷⁹

Читајући *Историографију холокауста у Југославији* приметићемо да се имена водећих историчара Холокауста, који су значајни и за дебатну везану за Голдхагена, помињу и у вези са њиховим посматрањем процеса уништења Јевреја на просторима бивше Југославије. Тако се Хилберг у свом већ поменутом дјелу *Уништење европских Јевреја*, али и касније, бавио простором окупираних Југославије, подијељеним након њемачке окупације, и карактеристикама Холокауста у Независној Држави Хрватској и окупираној Србији. Занимљиво је како једну књигу хрватског историчара Славка Голдштајна, издату много година после Голдхагеновог класика, види Ђулибрк: *На одређени начин, Голдштајнова књига жели да буде проширена верзија једног конкретног поглавља из Хилбергове књиге, оног које се односи на нацистички сателит *par excellence*, Хрватску, посебно у параграфу о главном граду НДХ Загребу.*⁸⁰

Специфичности коначног рјешења на територији Србије под њемачком окупационом управом и његову повезаност са укупним нацистичким покушајем уништења Јевреја изучавао је управо Кристофер Браунинг својом студијом случаја 1983. године *Коначно рјешење у Србији: Јеврејски логор Земун*⁸¹ коју је магистарска теза *Немачки логор на Београдском*

⁷⁹ Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, 40-41.

⁸⁰ Исто, 155.

⁸¹ *The Final Solution in Serbia: The Semlin Judenlager* у: *Yad Vashem Studies XV/1983*, 55-90. (Објављена на српском у Зборнику 6/1992, 407-428). „Он се касније неколико пута враћао српском случају у својим студијама...“ Преузето из: Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, 73.

сајмишту 1941-1944. Милана Кољанина још знатно заокружила и надоградила. Посматрање момента када убиства Јевреја у окупираној Србији прелазе у *коначно рјешење*, тј. посебна пажња на логор Земун због кориштења убиства гасом у камионима „душегупкама“, неке су од тема које се незаобилазно и данас разматрају у историографији Холокауста као спецификум ових простора.

Видјели смо да се Холокауст у НДХ, који је органски повезан са друга два геноцида извршена у њој, геноцидом над Србима и Ромима, од стране поменутих, али и других аутора, и у Голдхаген дебати, углавном помињао као примјер суровости злочина „домаће радиности“. Ти злочини су по својим карактеристикама превазилазили њемачке покровитеље „новог расног поретка“. Треба напоменути да је уз Хрватску често од стране стручњака, као што смо видјели и код Бауера, помињан примјер Румуније. Раул Хилберг тако, говорећи о својеврсној стандардизацији поступака малтретирања Јевреја, наводи: *Сагисти нису били нарочито инвентивни. Нису имали машту себи сличних људи из третходних столећа нити својих колега међу Румунима или Хрватима. Преовлађујући тип немачког сагизма био је донекле предвидив и готово институционализован...*⁸² Голдхагену ова сазнања нису много значила у процесу његовог сагледавања искључиво њемачке улоге у злочинима. Ове просторе у својој књизи споменуо је узгред. Србе је на једном мјесту у уводу и за потребе реторичког питања споменуо у контексту злочина над Хрватима и муслиманима у ратовима деведесетих,⁸³ а други пут у набрајању група присилних радника у логорима.⁸⁴ Занимљиво је да на једном мјесту у истом контексту у табеларном прегледу резултата продуктивности присилних радника за Вестфалију и Рајнску област у категоријама наводи: *Италијани, Југословени и Хрвати!?* Југославију спомиње на још једном мјесту када је писао о ратном путу 65. полицијског батаљона, којим се такође бавио у књизи. Очигледно је и Голдхаген био под утиском углавном једносмјерних медијских инфор-

⁸² Raul Hilberg, *Zločinci žrtve posmatrači: Jevrejska katastrofa 1993-1945*, 70.

⁸³ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželatli: obični Nemci i holokaust*, 21.

⁸⁴ Исто, 327.

мација и наратива који су владали о дешавањима на нашим просторима у деведесетим годинама.

Што се историјског тренутка тиче Голдхаген дебата одвијала се за вријеме *Ратова за постјугословенско наслеђе*, али и у веома специфичном политичком моменту и за Њемачку која је након уједињења тражила нову улогу лидера у Европској унији. Такође, ова дебата вођена је усред сурове ратне пропаганде о Србима. На таквом путу колективизација кривице за ратове на Балкану неријетко се могла назрети у ставовима који су долазили из Њемачке. Голдхагенова дебата у Њемачкој изазвала је хистерију медија гдје год би се могла уочити колективизација кривице. *Кривица се не признаје, али одговорност да, а све у духу изјаве немачког министра Кинкела маја 1996. у САД пред америчким Јеврејима: 'Кривица је увек лична, никада колективна и није наследна'. Али, како запажа Панков, овај говорник није при томе поменуо личну одговорност за рат у Југославији.*⁸⁵

Усред јаког међународног присуства на послератном Балкану овај простор је постао тема бројних конференција, састанака, симпозиума који су се бавили различитим темама од постконфликтне или *транзиционе правде*, геноцида до савремених метода изградње нације. *Процес је често производио конференције или књиге у којима је мулти-културно-конфесионално-етничка реторика болно подсјећала на старе СФРЈ самоуправне мантре, али је резултат била и генерација научника, углавном историчара или оних из груштвених наука, из читаве бивше Југославије који су навикли да се сусрећу и раде заједно са чисто научним тежњама.*⁸⁶ Међутим, поставља се питање колико су ови процеси усмјеравани за различите потребе политика памћења и колико се од њих очекивао жељени резултат. Ратови из деведесетих година су постали одлична прилика за специфичан трансфер кривице са Њемачке када се помињу злочини, као и за проширење такве културолошке колоније међу Србима. У наративном оквиру, гдје је један од услова Србији за одређивање датума за отпочињање преговора о приступу у ЕУ био и својеврстан захтјев за промјеном

⁸⁵ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti...*, 174.

⁸⁶ Јован Ђулибрк, *Историографија холокауста у Југославији*, 121-122.

свијести, док нас многе њемачке фондације и НВО стипендисти уче суочавању са прошлошћу, наравно без осврта на кривицу њемачке политике за разбијање Југославије, те директно мијешање и подржавање стране у рату, постало је могуће да њемачка нобеловка Херта Милер у Београду, 2017. године, изјави да су Срби сами себи нанијели зло и да је у томе учествовала Српска православна црква уз неизбјежно помињање Милошевића. У оваквом вриједносном концепту Милерове, тј. ширем културолошком концепту савременог оправдавања злочина и агресије НАТО-а, Њемачке и Запада, постаје могуће оправдати и промјену свијести која ће обезбиједити неповратни смисао насиљем устоличених чиновца и мисли.⁸⁷ У тако формираном савременом магистралном наративном оквиру, кога карактерише, рекло би се, и недостатак основних етичких норми, послије крвавог насртаја Њемачке и њених савезника три пута у 20. вијеку на ове просторе, могуће је да књигу о историјској перспективи Југославије у издању *Хелсиншког фонда за људска права у Србији* финансира њемачка амбасада.⁸⁸

Мило Ломпар, хроничар национално-историјске искуствене евиденције, подсјећа нас на неодољиву сличност *захтјева за промјеном свијести* и треће тачке захтјева Аустроугарске Србији у јулу 1914. године. У њему се тражи да српска влада одстрани средства и особље из наставе за које Аустроугарска одређује да могу послужити за „пропаганду“ против ње. У свјетлу истих настојања једне шире подлоге видимо да је *Ролф Дитер Клуге, професор универзитета и директор Славистичког семинара Универзитета у Тибингену, предложио 1999. године да се српској деци забрани у школама учење српске националне поезије*.⁸⁹ Осуде српске културе, од епске поезије, преко Његоша, Андрића, па све до Драшковића и Ћосића,

⁸⁷ Предраг Лозо, „Њемачки интервенционизам у посматрању културе памћења у бившој Југославији као дио негирања геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској”, у: *Socijalizam i Jugoslavija u različitim kulturama sjećanja: društvo, kultura i nauka*, Zbornik radova, (Banja Luka: Filozofski fakultet, Savez studenata Filozofskog fakulteta, 2018), 68.

⁸⁸ Исто; *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Uređivački odbor: Latinka Perović, Drago Rokсандић, Mitja Velikonja, Wolfgang Hoepken, Florian Bieber, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017).

⁸⁹ Мило Ломпар, *Повратак српском становишту?*, (Београд: Catena Mundi, 2013), 176.

као означеног *бекграунда* за *српску припрему* дешавања деведесетих, које заиста носе елементе приписивања колективне кривице, неријетко су долазиле управо из Њемачке.⁹⁰

Њемачка историографија у таквим настојањима има посебно мјесто. Чини да онај слаби утицај историчара на јавност и код Голдхагенове дебате управо јесте дао резултат неизвлачења поука о погрешности означавања колективитета кривцима. Тако нас, рецимо, Кристофер Кларк, (Аустралијанац, њемачки стипендиста), писац остварења *Месечари, Како је Европа кренула у рат 1914.* када је о Србима ријеч, поред осталог, увјерава да се, после Сребренице, мора другачије размишљати о српском национализму из 1914. Сарајевски атентат Кларк, у организованом процесу приписивања кривице Србима за Први свјетски рат, који је већином предводила Њемачка у времену обиљежавања стогодишњице догађаја, пореди са нападом на амерички Свјетски трговачки центар, 11. септембра 2001, а Пашићеву Србију са Асадом Сиријом. У поглављу *‘Менталне мапе’* Кларк дословно понавља оно што се данас, у западној историографији, сматра утврђеним каноном: *Срби су својом историјом предестинирани да тероришу околне народе и изазивају светске кризе!*⁹¹ Посебна тема јесте улога њемачких истраживача попут Александера Корба или Хајке Карге у мање-више суптилном или пак отвореном негирању Геноцида над Србима у НДХ.⁹² Наравно, не треба упадати у било какву замку генерализације и приближавати се условно речено „голдхагеновским методама“ јер апсолутно постоје и другачији гласови из академских њемачких кругова, али се такође морају разликовати магистрални системски иницирани правци од појединачних или мање груписаних научних запажања.⁹³

⁹⁰ Више у: Борис Булатовић, *Оклеветана књижевност, Идеолошки аспекти у критичком сагледавању српске књижевности и културе крајем 20. и почетком 21. века*, (Нови Сад: Научно удружење за развој српских студија, 2017).

⁹¹ Милош Ковић, *Упоришта*, (Београд: Catena Mundi 2015), 126.

⁹² Више у: Предраг Лозо, „Њемачки интервенционизам у посматрању културе памћења у бившој Југославији као дио негирања геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској“, ...

⁹³ Види више у: Владимир Умељић, Промена парадигме у немачкој историјској науци: у хрватској држави 1941–1945. није извршен геноцид над Србима?“ у: *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.141, Нови Сад 2012, 523-550; Dario Vidojković, „Jasenovac

О постојањима таквих настојања говори нам и најсвјежији примјер када је 6. априла 2021. година баш на годишњицу бомбардовања Београда 1941. године амбасадор Њемачке у Београду Томас Шиб изјавио да је бомбардовање Југославије 1999. године контроверзно питање, али да је реакција била „*потребна јер је требало спречити хуманитарну катастрофу и геноцид на Косову*“.⁹⁴

Савремене поставке култура и политика памћења под појмом мнемотехника означавају технике које нам омогућавају да лакше запамтимо и усвајамо одређене садржаје. Џек Гуди нас увјерљиво подсећа на то да акумулација елемената у памћењу саставни је део свакодневног живота. Да ли се на основу поменутог притисци из елита и јавности западних друштава могу назвати својеврсним *мнемоничким притисцима* који се користе да се у савременом наративу дође до универзализације наметнуте српске кривице и на спољашњем и на унутрашњем колективном плану. Кривица се под НАТО окриљем, импутира ширењем стереотипних, ратних пропагандистичких слика у којима су готово искључиво Срби окривљени за злочине који су се десили у ратовима деведесетих година XX вијека. У таквим поставкама српско колективно памћење се посматра као памћење супротстављене или алтернативне групе које низом процеса треба мијењати. Таквим радом требало би занемарити сопствену евиденцију историјског искуства самог српског народа и његове елите, њене резултате скрајнути или пак драстично измијенити.

Призвучи колективизације кривице у савременом дискурсу Запада у којем Њемачка води једну од главних улога и који се могу поредити са појединим тезама Голдхагена најчешће показују поразне резултате историографије и њеног утицаја на јавност и политику. Иако нам се прошлост чини свакодневно присутна и жива, рекли бисмо да је она углавном злоупотријебљена. Наравно, колективизација кривице није била као што смо

und der Genozid an den Serben im USK – Im Lichte deutscher Geschichtsschreibung“; у: *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, Година II, број 2, (Доња Градина ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, 2016), 61-100.

⁹⁴ <https://www.novosti.rs/vesti/politika/984565/sramna-izjava-nemackog-ambasadora-moralisno-bombardujemo-jugoslaviju-sprecili-smo-genocid> (08.04.2021)

видјели једино отворено питање Голдхагеновом књигом. Мотивација починилаца, антисемитизам и његова улога у злочину Холокауста, као и теме везане за то, готово увијек се у теорији везују како за историјски развој догађаја код остракизације одређене групе тако и универзално за развој антагонизама и стереотипа.

ЗАКЉУЧАК

Погледи на ову тематику уједно су и они о интензитету живости односа према прошлости, тј. о неминовности нашег свакодневног сударања са њом. Ако бисмо пошли од претпоставке да историографија, готово у правилу, говори, осим о времену које је њена тема, и индиректно о времену у којем настаје, скица прегледа развоја историографије Холокауста у овом раду послужила нам је и за приближавање критеријума и мјерила времена прије, за вријеме и након Голдхаген дебате. Њене средишње теме приказују нам промјену када историчар умјесто питања **КАКО** постави питање **ЗАШТО** се нешто догодило. И то је у неким моментима много значајније од теоретских разматрања, те подјела и сукоба који су мање-више карактеристични за већину дебата, које се из научних кругова преселе у широку јавност. Горка је чињеница коју посматрач мора констатовати, са увидом у некада веома ограничену моћ историографије, да су у таквом пољу расправе, нажалост, много гласнији они са мање научне поткованости који иду за сензибилитетом јавности и већине. А већина у јавности, како смо већ навели, често није задовољна апстрактним структурним одговорима теоријским формулама. Голдхагенова теза о елиминационистичком антисемитизму као носећем обиљежју њемачке историје до Другог свјетског рата са собом је носила потенцијал оптужбе културних модела и колективизације кривице који су и данас веома актуелни. Такве теме су често срж оног што се назива политичком злоупотребом историјске науке која се користи за хомогенизацију колектива и подјелу на нас, добре или бијеле, и њих, лоше или црне, без могућности задржавања у сивој зони преплитања.

Једна од главних теза у савременом проучавању Холокауста јесте она која је наглашавала да се данас изучавају и преносе сазнања о Холокаусту из јеврејске перспективе, дакле из перспективе жртве. У исто вријеме, код проучавања починилаца (гдје се неријетко користе и неки дијелови из Голдхагенове књиге) веома јасно је назначено да су они били обични људи који су у сплету идеологије и историјских околности учинили злочине без преседана у људској историји. Ова два полазишта само су наизглед супротстављена, јер прво говори о својеврсном одрицању универзалне објективне перспективности, а друго говори о универзалној способности људи да почине злочин у складу са различитим околностима и контекстом. Порука јесте забрињавајућа, али је нажалост веома реална: *могуће је да се слични злочини понове и понављају се у различитим облицима и обимима*. Додаћемо и то да се догађају и позивања на колективну одговорност и злоупотребе попут политичких и војних интервенција које декларативно призивају превенцију злочина, а у суштини чине нове злочине.

У таквом судару са прошлшћу која неће да прође, посматрано из идеалистичке перспективе, историографија би требало да буде глас разума и често крик усамљеног да је у пустињи црно-бијелих слика потребно заронити у сиву зону у потрази за одговорима или новим питањима. Истовремено, историчар не смије ући у процес свеопште релативизације околности, елемената и одговорности злочина који такође може имати хаотичне и ништа мање опасне посљедице по разумијевање прошлости.

У складу са тим Голдхагенова дебата може понудити одређене путоказе, али нам може и указати на опасности странпутица. Смјештена у одређени теоријски, временски, просторни и реалполитички контекст ова дебата, између теоретских питања на свјетском нивоу о антисемитизму и Холокаусту, мотивацији починилаца обичних људи или пак обичних Нијемаца у новом политичком оквиру након уједињења Њемачке и у трагању за вањским и унутрашњим хомогенизујућим елементима на улазу у 21. вијек, дотакнута је и у српској историографији. То се десило из више разлога. Једни су они уопштени теоретски, а други спадају у групу усмјерених идеолошким жмигавцима у покушаје наметнутих поистовјеђивања

и колективизација, који су, гле чуда, неријетко стизали из оквира гдје се Голдхаген сматрао симболом недопустивих поједностављених слика.

Да ли смо послје посматрања случаја Голдхаген ријешили нека круцијална теоријска историјска или историографска питања? Вјероватно не. Чини се да смо, ипак, у наш спектар успјели додати не 50, него бар једну нову нијансу сиве, која ће изоштрити нашу осјетљивост у расправљању са Клио.

Извори и литература:

An Interview With Prof. Christopher Browning, Interviewer: Ephraim Kaye, Source: The Multimedia CD 'Eclipse Of Humanity', (Yad Vashem: Jerusalem 2000). <https://www.yadvashem.org/articles/academic/an-interview-with-christopher-browning.html>

An Interview With Prof. Yehuda Bauer, Interviewer: Amos Goldberg, Source: The Multimedia CD 'Eclipse Of Humanity', (Jerusalem: Yad Vashem, 2000).

https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203856.pdf

Бауер Јехуда, „Да ли је Холокауст објашњив?“, у *Израелско-српска научна размјена у проучавању холокауста*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2008). 125-145
Vidojković Dario, „Jasenovac und der Genozid an den Serben im USK – Im Lichte deutscher Geschichtsschreibung“, у *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, Година II, број 2. (Доња Градина: ЈУ Спомен-подручје Доња Градина, 2016), 61-100.

Goldhagen Danijel Jona, *Hitlerovi dobrovoljni dželati: Obični Nemci i holokaust*, (Beograd: Radio B92, 1998).

Dubil Helmut, *Niko nije oslobođen istorije: nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*, prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen, (Beograd: Samizdat B92, 2002).

Zatezalo Đuro, *Radio sam svoj seljački i i kovački posao, Svjedočanstva genocida*, (Zagreb: Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta"), 2005.

Jugoslavija u istorijskoj perspektivi, Uređivački odbor: Latinka Perović, Drago Rokсандић, Mitja Velikonja, Wolfgang Hoepken, Florian Bieber, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2017).

- Kerenji Emil, „Обићни људи Кристофера Браунинга“, *Pogovor u Kristofer R. Baruning, Obični ljudi: 101. rezervni policijski bataljon i konačno rešenje u Poljskoj*, (Beograd: Fabrika knjiga, 2004). Преузето са: https://www.academia.edu/37957343/_Obi%C4%8Dni_ljudi_Kristofera_Brauninga
- Koljanin Milan, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992).
- Кољанин Милан, *Јевреји и антисемиизам у Краљевини Југославији 1918- 1941*, (Београд: Институт за савремену историју, 2008).
- Ковић, Милош, *Упоришта*, (Београд: Catena Mundi, 2015).
- Krstić Predrag, „Aušvic: skandal za mišljenje ili skandal mišljenja?“, у *Holokaust i filozofija*, priredili Mark Lošonc i Predrag Krstić, (Beograd, Instiut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018), 198-230.
- Kuljić Todor, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002).
- Лозо Предраг, „Њемачки интервенционизам у посматрању културе памћења у бившој Југославији као дио негирања геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској“, у: *Socijalizam i Jugoslavija u različitim kulturama sjećanja: društvo, kultura i nauka*, Zbornik radova, (Banja Luka Filozofski fakultet Banja Luka, Savez studenata Filozofskog fakulteta, 2018), 49-76.
- Ломпар Мило, *Повратак српском становишту?*, (Београд: Catena Mundi, 2013).
- Novick, Peter, *The Holocaust in American Life*, (New York: Houghton Mifflin Company, 1999).
- Radinković, Željko, “Razumjeti nepojmljivo? O (ne)mogućnosti hermeneutičkog promišljawa radikalnog zločina”, у *Holokaust i filozofija*, priredili Mark Lošonc i Predrag Krstić, (Beograd: Instiut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018), 38-56
- Симоновић, Будо, *Огњена Марија Ливањска*, (Цетиње: Светигора, 2015).
- The “Willing Executioners”/ “Ordinary Men” Debate*, Selections from the Symposium April 8, 1996, Third printing, (Washington: USHMM, December 2001). https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_1996-01.pdf
- Ђулибрк Јован, *Историографија холокауста у Југославији*, (Београд: Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, Факултет безбедности Универзитета, 2011).
- Умељић Владимир, Промена парадигме у немачкој историјској науци: у хрватској држави 1941–1945. није извршен геноцид над Србима?“ у: *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр.141, (Нови Сад, Матица српска, 2012), 523-550.

Hilberg Raul, *Zločinci žrtve posmtarači: Jevrejska katastrofa 1993-1945*, (Beograd: Samizdat B92), 2001.

Cvetan Todorov, „Upotrebe pamćenja“, у *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, (Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015), 199-209.

Predrag Lozo

“HOW IS IT POSSIBLE?” - THE GOLDHAGEN DEBATE 25 YEARS LATER
IN PUBLIC CONSCIOUSNESS, HISTORIOGRAPHY
AND THE CULTURE OF REMEMBRANCE

Summary: *In 1996, a book by Daniel Jonah Goldhagen, an American sociologist of Jewish origin, entitled “Hitler’s Willing Executioners: Ordinary Germans and The Holocaust was published. In the book, Goldhagen does not essentially talk about war criminal Nazis, but about “war criminal Germans” related to a special type of eliminationist anti-semitism rooted in the “German cultural model”. On the basis of the book, an extensive theoretical debate developed on anti-semitism and the Holocaust, and the motivation of the perpetrators of ordinary people. The review of the development of the historiography of the Holocaust, from the mid-nineties of the 20th century until today, outlined in this paper, also served us to approximate the criteria and standards of the time before, during and after the Goldhagen debate. Its central themes show us the change when the historian, instead of asking **how**, asks **why** something happened. Placed in a certain theoretical, temporal, spatial and realpolitik context, this debate, in the new political framework after the unification of Germany and in the search for external and internal homogenizing elements at the beginning of the 21st century, was also brought up in Serbian historiography.*

We tried to see how the theoretical issues related to this debate influenced the observation of the Genocide against the Serbs in the NDH (Independent State of Croatia). The increasingly frequent collectivization of guilt, after the

“wars for Yugoslav succession”, in the contemporary discourse of Germany and the West, in which this guilt is by rule attached to the Serbs, shows the devastating results of the weak influence of historiography on politics, but also the strong influence of politics on historiography.

Key words: *Goldhagen debate, motivation of war criminals, Holocaust, Genocide over Serbs in NDH, Germany, collective guilt, public, culture of remembrance.*